

Sve počinje pitanjem, pa i ova priča. „Odakle nam ove prese?“ Ovo pitanje postavio mi je Ivan Šuletić, koji je na izbornom predmetu Litografija tražio nove likovne izazove, formatirajući svoju slikarsku poetiku. U potrazi za odgovorom, došli smo konačno do Vojnog kartografskog zavoda i Vojnog muzeja. Saznali smo da je 1881. godine u prvoj Fotolitografskoj radionici Glavnog đeneralštaba vojske Kraljevine Srbije, odštampana prva topografska karta Južnomoravskog sliva. Ponovni susret matične kuće i njene „umetničke dece“ obeležili smo događajem u okviru manifestacije „Noć muzeja“, te 2015. godine. Upriličili smo izložbu litografija iz zbirke litografske radionice FLU i demonstrirali štampu na presi koja je za tu priliku sa Grafičkog odseka FLU donesena u prostor Kazamata, koji se nalazi u sklopu današnjeg Vojnog muzeja, a u kome su je koristili za produkciju topografskih karata, vek ranije. Danas, 2026. godine, u našoj kući, Galeriji FLU, priređujemo zajedničku izložbu litografija iz arhive Vojnog muzeja u Beogradu i arhive (fioke) litografske radionice Grafičkog odseka FLU u Beogradu, kojom ujedno obeležavamo i jubilarnih dvadeset godina rada Litografije kao izbornog predmeta. Ovaj događaj ima i težinu inicijacije, jer će u skoroj budućnosti nova generacija profesora i saradnika preuzeti brigu nad ovim obrazovnim segmentom FLU.

Litografiju sam upoznao 1993. godine na trećoj godini osnovnih studija. S obzirom na činjenicu da sam grafičar, provodio sam sve vreme pokušavajući da proniknem u zakonomernost litografskog postupka koja bi garantovala korektan rezultat. Nedostatak dobre literature i kvalitetnih tehničkih sredstava za rad umnogome je određivala likovni karakter slike i produkcijski rezultat. Improvizacija je bila metod kojim smo se mahom svi služili. Bilo nas je, nekolicina, veoma posvećenih ovoj disciplini. Međusobno smo se pomagali jer se sve obavljalo manuelno, od prenosa kamena do ribanja. Tadašnja „Bardovska“ pedagogija nije bila sistematična u pogledu prenošenja stručnog znanja, već se uglavnom u kovitlacu improvizacije i raspoloženja, likovnost smatrala naklonošću sudbine. Epski dugi razgovori i mitski karakter priče bili su sugestivni „mladom umetniku“ i uzorni model za izgradnju samosvojne i autentične umetničke ličnosti. Zgrada Grafičkog odseka devedesetih godina mirisala je na loš benzin koji su švercovali ispred naše kapije, duvanski dim i alkohol 48%. Ova epoha raspada države i rata, oskudice u svakom smislu, dokazuje da uređenost nije preduslov za formiranje umetničke ličnosti, ali presudni faktor dobre umetničke grafičke produkcije svakako jeste.

Godine 2002. sam igrom slučaja oputovao na umetničku rezidenciju u Novi Meksiko, u glasoviti Tamarind institut za litografiju. Da bih najkraće opisao svoje viđenje boravka u Tamarindu, ponoviću rečenicu koju sam mnogo puta do sada izgovorio: „To je kao kad noću teleskopom posmatraš mesec, a onda odeš tamo“. Posle toga ne možeš biti isti. Na koncu svoje akademske karijere, mogu da kažem da koliko mi je to iskustvo pomoglo, toliko i nije. Pomoglo je u formiranju novog, visokog kriterijuma umetničke produkcije, utemeljenog na naučno-tehnološkoj osnovi, produkcijskim zakonima najvišeg profesionalnog nivoa. Nije pomoglo, odnosno odmoglo mi je zato što u Srbiji ne postoji profesionalno tržište umetničke produkcije grafike kao osnovni korektiv, pa je tako moje insistiranje na radioničkoj strogosti i visokom kriterijumu produkcije lista, deo profesionalne javnosti čitao kao odraz nadmenosti i prepotencije.

Bilo kako bilo, 2004. godine nastavnici i saradnici Grafičkog odseka reorganizovali su radioničke celine, pa je tako i litografska radionica postala integralni mašinski blok.

Godine 2007. sam preuzeo vođstvo nad litografskom radionicom i odgovornost kao predmetni nastavnik. Nekako se poklopilo da smo u to vreme u skladu sa Bolonjskom deklaracijom akreditovali studijski program Grafika. Bio je to i razvojni skok 2.0 generacije, umetničko-zanatske i pedagoške prakse. Narednu deceniju, pored realizacije akreditovanih programskih zadataka, obeležila je atmosfera oko izbornog predmeta Litografija. Izborni predmet bio je otvoren za studente „ne-grafičare”. Metodologija koju sam u tom periodu forsirao bila je svojevrsna kopija principa koji se primenjivao u produkciji umetničke grafike u profesionalnim litografskim radionicama na Zapadu. Cilj, odnosno zadatak koji je trebalo dohvatiti jeste oblikovati dobru umetničku litografiju na podlozi lične poetike umetnika (studenta), izražene u nekom drugom umetničkom mediju. Uporedo sa profesionalnom izvođačkom praksom nametao sam razgovor o prirodi umetničke ličnosti i njenim manifestacijama. Ovo „mekano mentorstvo” je davalo rezultate, pa je vremenom postalo i osobeni znak „profesora u nastajanju”. Odrastali smo zajedno, student, radionica i nastavnik. Jedan od uspešnijih studenata te generacije, Vendel Vaštag, mnogo godina kasnije mi je rekao: „U toj radionici nije bilo ega. Ostaviš sve ispred vrata, uđeš unutra go, kao na nudističkoj plaži”. Na ovaj metod, donekle incidentan, provokativan u svakom slučaju, uticalo je moje iskustvo prethodne profesionalne orijentacije. Ja sam u periodu od 1981. do 1989. godine kao pešadijski vodnik prve klase obavljao dužnost komandira voda, u garnizonu Pivka, koji je u bivšoj JNA slovio za jedan od najnepoželjnijih, kolokvijalno rečeno „zloglasnih”. Princip koji je tamo vodio pedagoga je da uslove na poligonu treba što vernije približiti ratnoj realnosti. Studije na FLU sam doživeo kao neku vrstu zatvorenog sistema, poligona, gde čoveka spremaš za surovu realnost otvorenog umetničkog tržišta. Ovaj ekscentrični pedagoški pristup nije odgovarao onima koji su negovali „lepe umetnosti”, odgovarao je drugima koji su se bavili „ontološkim rudarenjem”.

Iz perioda u kome je grafički list bio prioritet, a njegov kvalitet i visoka produkcija zakon pre svega, „upao” sam u period ličnog preispitivanja smisla linearne akademske prakse. Vođen neobjašnjivom alhemijskom potrebom za kontakt sa esencijalnim oblicima prirode, procesima, ponovo sam promenio obrazovni profil i postao poslastičar. Neminovno se i ovaj profesionalni diskurs odrazio na ambijent radionice i pedagošku praksu. Litografska radionica je postala radionica u širem smislu reči. Fenomenologija radioničkog pokreta otvorila je novo poglavlje razumevanja medijuma i promenjenih uslova sticanja znanja i veština. Bilo je dosta razgovora za stolom i gastronomske filozofije. Sto i hrana postali su prateća platforma razvoja radioničke misli. Marija Molokova, moja bivša studentkinja, u razgovoru o utiscima iz tog vremena rekla je u formi zaključka: „Za dobar razvoj i metodologiju moraš da imaš sto, hranu i možda pored i presu”. Ova metaforična izjava ilustruje novo vreme obeleženo nelinearnim strategijama umetničkog razvoja. Divergentna priroda umetničkog izraza uslovlila je i promenu pedagoške metode likovnog obrazovanja. Student, polaznik, opterećen egzistencijalnim razlozima dolazi iz drugog profesionalnog okruženja po neko likovno rešenje, pretpostavke zdravom ontološkom razvoju. Likovna karijera više nije prvi cilj. Lični izraz i lična istorija obeležje su *generacije Z*. Od sociocentričnog umetničkog, „horizontalnog” ambijenta sa početka priče, u kome istoričari umetnosti posreduju između umetnika i srednjeg građanskog sloja, došli smo do egocentričnog, „vertikalnog” principa koji koristi umetnik, pišući „svoju istoriju”, za sebe i

sebi bliske prijatelje. Priroda litografske radionice nije se menjala kroz vreme, ali umetnička dela koja su iz nje izlazila su sve manje bili klasični litografski listovi, a sve više konceptualni radovi visokog nivoa autentičnosti. Često kao primer uzimam rad „Bookmark” Dragane Lukić (instalacija nastala promišljanjem litografskog radioničkog reda).

Ispod rada pisalo je: „Sve se može smestiti u neki vremenski okvir. Vreme mog petogodišnjeg školovanja smešteno je u ovaj rad koji pamti, ne i govori”.

Konačno, 3.0 litografska radionica je izašla iz radionice. Izrasla je iz sebe u metafizičku prirodu svog mehaničkog akorda, linearne kretnje napred-nazad, binarnog principa crno-belo, iz svoje tehnološke suštine vlažno-masno u život kojim upravlja prirodni zakon godišnjih ciklusa. U izmeštenom ambijentu, umetnički nagon oblikuje nove procesne matrice iz kojih nastaje život sam. Kao što su svi procesi u prirodi ciklični i ireverzibilni, tako je i proces mog ličnog pedagoškog sazrevanja nepovratan.

Ovaj tekst jeste kratak istorijski presek rada jedne obrazovne jedinice FLU, izrečen emotivno i veoma lično, a još uvek nedovoljno da izrazi duboku zahvalnost svim studentima od 1997. do danas, koji su svojim talentom i umetničkom čednošću nosili atmosferu u kojoj su nastali izuzetni umetnički radovi koje ovde predstavljamo.

Adam Pantić
redovni profesor